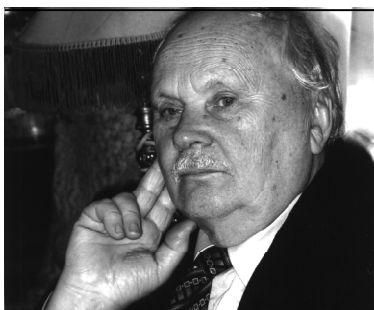

Міхась Міцкевіч

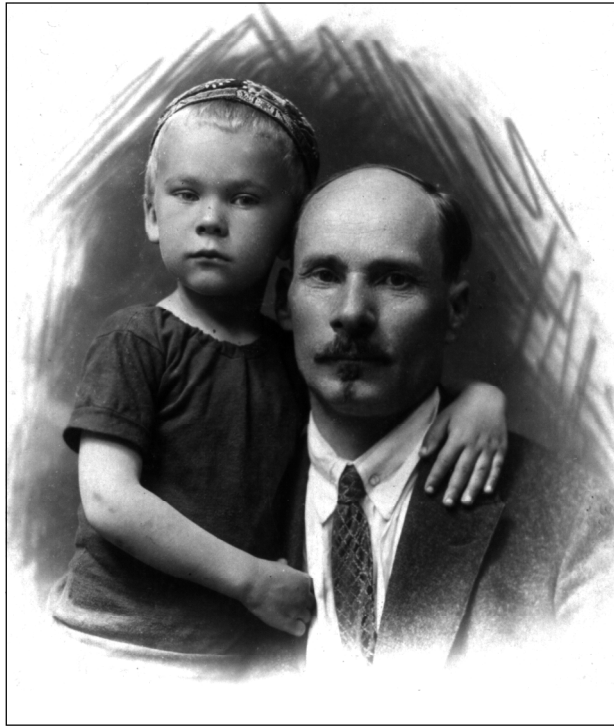

... Бацька ніколі не павышаў
голасу,
быў абсалютна чэсным чалавекам.
Дома стварылася такая атмосфера,
што я
.. ня мог уявіць, як можна сказаць ...
няпраўду. Хлусьня лічылася
недапушчальнай...

Пад бацькоўскім дахам*Успаміны пра Якуба Коласа*

Мінаюць стодваццацьпятыя ўгодкі з дня нараджэння бацькі, мінула паўстагоддзя, як яго ня стала, а зацікаўленасьць да яго асобы, да яго творчасці доўжыцца. І гэта нягледзячы на сотні і сотні публікацыяў, на абарону звыш дваццаці дысертацыяў па яго спадчыне. А колькі шчырых, сардэчных успамінаў пра Якуба Коласа як настаўніка, пісьменьніка, чалавека пакінулі яго ўдзячныя вучні, папелчнікі! Літаратуразнаўцы вызначаюць яго ролю ў літаратуры як “беларускага Гамера”, што стварыў нацыянальныя “Іліяду” і “Адысею” – “Новую зямлю” і “Сымона-музыку”. Аб яго жыцці і творчасці найбольш каштоўную, на мой погляд, кнігу напісаў Максім Лужанін – “Колас расказвае пра сябе”. Аўтару гэтай кнігі было нялёгка разгаварыць немнагаслоўнага, скупаватага на словы народнага песьняра. Але ўсё ж гэта яму ўдалося. Галоўнае – удалося крыху раскрыць сакрэты творчай лабараторыі Коласа, яго “тэхналогіі” адлюстравання чалавечага лёсу, жыццёвай праўды мастацкімі сродкамі. І ў гэтым праглядаецца нязгода Коласа з так званым

“сацыялістычным рэалізмам”, хаця шэраг твораў, асабліва публіцыстычнага характару, прыходзілася ўкладваць “у пракрустаў ложак” сацрэалізму. У кнізе мудрага Лужаніна бадай усе прыведзеныя факты з жыцця бацькі, за невялікім выняткам, мне былі добра вядомыя. Праўда, эпіграму “Абмыецца Янка ў нарзане” прачытаў адрасату ня аўтар, а Алесь Дудар, які чуў яе ад Коласа. Крыху паспрачаўся з Лужаніным па адным пытанні: нібыта мой дзед Міхал у дзень нараджэння свайго сына – Кастуся – знайшоў у час абходу лесу баравіка. А была ўжо позняя восень. Але Аляксандр Амбросавіч запэўніў, што гэта не мастацкае ўзмацненне, а са словаў самога Коласа. Што ж? Значыць той 1882 год аказаўся шчодрым ня толькі на баравікі, але і на нараджэнне двух у будучым вялікіх майстроў слова: Янку Купалу і Якуба Коласа.

Міхась з бацькам – 9 ліпеня 1930 году.

Аб творчасці абодвух паэтаў існуе ня так і мала пытанняў, якія шырока не разгорнутыя, альбо наогул абыйдзеныя ўвагай даследчыкаў. Да апошніх часоў шэраг твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа не перадрукоўваўся па тых ці іншых прычынах, ня ўсе матэрыялы аб іх дзейнасці пабачылі сьвет. Амаль пяцьдзясят гадоў праляжалі ў архіве вершы Якуба Коласа гумарыстычнага характару, напісаныя ў бальніцы – на “медыцынскія тэмы”. А гэтых вершаў назьбіралася з паўсотні. Калі гартаеш старонкі памяці, усплываюць моманты з даўно мінулага, з тых часоў, калі Колас і Купала хадзілі па нашай маляўнічай і пакутнай зямлі, сустракаліся, жартавалі, абмяркоўвалі надзённыя пытанні.

На сустрэчах з настаўнікамі, студэнтамі, школьнікамі часьцей другіх узьнікаюць пытанні аб інтымным жыцці нашай сям’і, аб узаемаадносінах бацькоў, бацькоў і іх дзяцей, аб тым, ці адчуваў я, што бацька – знакаміты пясняр?

Для мяне Якуб Колас быў самым звычайным бацькам — клапатлівым, абавязковым, ураўнаважаным, добрым. Мне, канешне, больш пашанцавала, больш дасталося ўвагі, чым старэйшым братам, як самаму меншаму. Ды і жыццё паступова наладжвалася. Галоўнае – была ўпэўненасць у будучыні, у заўтрашнім дні. Кожны год на лета бацька вывозіў сям’ю на ўлоньне прыроды, бліжэй да лесу, да рэчкі. На хутары ці ў вёсачцы ён здымаў пакойчык, а нязьменны сенавал быў найлепшым прытулкам для начлегу. З пяцігадовага ўзросту бацька пачаў мяне браць у лес, у грыбныя паходы, у невялічкія падарожжы. Хадзіць я не любіў, больш падабалася “ехаць” на бацькавых плячах. Так, кожны вечар з мамаю мы хадзілі да цягніка сустракаць бацьку, а назад кіламетры са два ён мяне нёс на плячах. З асалодаю і радасцю я ўспрымаў такія прагулкі. Навокал у лясах было многа грыбоў, бо грыбнікоў было няшмат – Ждановічы, дзе мы адпачывалі ў 1930-31 гадах, былі ў прыгранічнай зоне, і паездкі туды без адпаведнай візы не дазваляліся. У цягніку ўзьнікалі канфлікты пагранічнікаў з

пасажырамі з-за недасканаласьці даведак, дазваляў ды інш. У грыбныя часы бацька хадзіў у лес разы па два ў дзень і прыносіў рэкордныя зборы на маёй памяці – па пяцьсот-сямсот баравікоў. Там жа ён паказваў мне, як хаваць маленькія грыбочкі на выраст. І як цікава было праз дзень ці два выцягнуць са свайго схову ладнага баравіка. Там, у Ждановіцкім лесе, пару разоў мы траплялі пад абстрэлы, прыходзілася хавацца за больш тоўстымі дрэвамі. Недалёка было стрэльбішча, але відаць кепска абсталяванае. Бацька знаходзіў у лесе кулі ад вінтоўкі, кулямёта. Я іх многія гады хаваў і зьберагаў, як нешта вельмі дарагое. На другі год у вясну мы наведалі гэтыя мясьціны ды крыху забавіліся каля агеньчыка — бацька вельмі любіў сядзець каля агню, відаць, прывычка са сваіх дзіцячых і юнацкіх часоў. Гадзіннік жа сапсаваўся і, калі мы ўзышлі на пагорак, з якога відна станцыя, ад яе ўжо адыходзіў цягнік, пакідаючы за сабою клубы дыму. А больш цягнікоў не было. Якая распач ахапіла мяне! З-за сьлёз слова ня мог вымавіць. Нібы канец сьвету! Бацьку прыйшлося доўга і цярдліва суцяшаць малога. “Мы возьмем падводу, спакойна даедзем да гораду — лепш, чым цягніком. Дзе захочам — прыпынімся, ды й разглядаць навакольле лепей”. Як даехалі – ня памятаю, але бацька пераканаў мяне і супакоіў. Праз многа гадоў, успамінаючы сваё дзяцінства, я выпраўляўся ў падарожжа са сваім сынам, а пасья і з унукам па бацькавыхсьцежках, узгорках... Ня толькі прыгажосць краявідаў, траваў і кветак, валуноў і волатаў-дубоў зачароўвала малечу. Як паляўнічы з салідным стажам, я ім паказваў сьляды зьвяроў, стараўся зьвярнуць увагу на птушак і іх галасы, а іншы раз прывабіць птаха, імітуючы голас яго субратоў. На жаль, ні ў воднага з маіх нашчадкаў не абудзіўся інстынкт паляўнічага. У мяне ж — вельмі рана, аж у шэсьць гадкоў. Ці то наш Юрка, ці Лёсікаў зрабіў мне рагатку. І я шпурляў з яе каменьчыкі, як і многія мае равесьнікі. З такімі ж падшыванцамі хадзілі мы па садах, вышукваючы “здабычу”. Канешне, маё захапленне прыходзілася ўтойваць ад старэйшых, асабліва ад бацькі. Бо ўсё жывое, акрамя драпежнікаў (ваўкоў, каршуноў), ён лічыў ледзь не сьвятым. Ну, а ластаўка, бусел, плісачка – гэтыя ў яго ўяўленьні былі надзвычайнымі сябрамі чалавека. Іншы раз з малюнкамі такіх сяброў мне пад падушку бацька падкладаў размаляванае чорным чарнілам яйка. Малюнак хаткі з буславым гняздом, ці сам цыбаты птах, альбо калодзеж, стажок сена. Другі раз знаходзіўся яблык ці шакаладка. Раніцою, як толькі я прачынаўся, ён, хітравата ўсьміхаючыся, пытаўся, ці не прынёс мне што-небудзь бусел. Мастаком бацька быў неважнецкім, расказваў, што ў семінарыі іншы раз браў забракаваны настаўнікам чарцёж, падпраўляў і здаваў, не спадзеючыся атрымаць больш як тройку. Не было здольнасьці да маляваньня і ў мяне, і маіх братоў. Колькі часу мне прыйшлося затраціць, каб навучыцца пісаць стандартным шрыфтам!

Музыка бацьку давалася лягчэй. У семінарыі семінарыстаў вучылі іграць на скрыпцы. І іншы раз вечарам бацька зьнімаў маленькую скрыпачку, якая вісела над яго ложкам, і наігрываў простыя мелодыі. У маладыя гады ён хадзіў у царкву, каб паслухаць хоры. Туды набіраліся сьпевакі з выдатнымі галасамі, музыку ж пісалі лепшыя кампазітары, ды і альтэрнатывы гэтай музыцы ў тыя часы не было. Пасья, як зьявіліся дабротныя радыёпрыемнікі Віленскага заводу, мы вечарамі заслухоўваліся песьнямі паўднёвых славян – з Сафії, Белграду. Цудоўна гучалі народныя песьні ў выкананьні Стэфаніі Пятровай, а таксама ўкраінскія – у выкананьні Казлоўскага, Петрусэнкі, Нежданавай.

Маці вельмі хацела навучыць нас іграць, запрасіла рэпетытара – старэнькага Жухавіцкага. Юрка наадрэз адмовіўся, хаця музыку любіў і імгненна падхопліваў мелодыі новых песьняў. Данік з год пазаймаўся і прыпыніў заняткі, хаця Жухавіцкі запэўніваў маці, што з яго яшчэ можа атрымацца добры скрыпач – слых абсалютны. Пра мяне ён так ня мог сказаць, бо музыкальнага слыху не

было і не было жаданьня цягаць смыкам па струнах. Той самастойнасьці, што была ў Юркі, у мяне не было. І ўсё ж я вельмі ўдзячны маці, што атрымаў невялікую падрыхтоўку ў галіне музыкі. Гэта дало магчымасьць зразумець і палюбіць сапраўдную музыку – класічную. У тыя гады амаль у кожнай сям’і сьпявалі песьні, сьпявалі і ў нашай хаце – і беларускія, і рускія, асабліва, калі прыходзілі госьці. Хаця і ня часта зьбіраліся блізкія, сябры, але кожнае застолье суправаджалася песьнямі. А буднія дні праходзілі па заведзеным распарадку. Бацька быў “жаваранкам”, уставаў рана і займаўся простымі гаспадарчымі справамі. Часта адзін і пілаваў, і сек калоддзе, а як лепш, з якога боку ад сучка раскалоць, ведаў добра. Па завірухах рабіў акуратныя праходы – зімы былі сьнежнымі. Пасьля сьняданьня – работа за пісьмовым сталом да абеду, а потым дзьве-тры гадзіны адпачынку і зноў за свой пісьмовы стол. Чарніла – чорнае, пяро толькі № 86, і то ня кожнае.

Уначы бацька спаў ня больш чатырох-пяці гадзінаў. Ён сапраўды пакутаваў ад бяссоньня. Магчыма, яно было выкліканае напружанай штодзённай творчай работай. Было такое здарэньне. У часе працы над перакладам пушкінскай “Палтавы” ніяк не даваўся радок: “Тиха украинская ночь”. Вырашэньне прыйшло ў часе сну. Абдумваньне твораў адбывалася і падчас вуджэньня рыбы, да якога Колас прывычаўся ў Тальцы, а таксама ў грыбных паходах. Таму ён не любіў хадзіць у грыбы кампаніямі, іншы раз браў з сабою жонку, радзей – мяне.

Пра спрыяльныя ўмовы для творчай работы бацькі клапацілася маці. Пад яе ўвагаю і клопатам былі ўсе жыхары нашага вялікага дому, дзе было многа моладзі. Пасьля арышту бацькавага дзядзькі Язэпа Лёсіка ў нас знайшоў прытулак яго сын Юрка. У тыя часы ён вучыўся на электрамасьцера. Вельмі здольны хлопца з вялікімі-вялікімі намаганьнямі прабіваў сабе дарогу. Для яго, сына “ворага народу”, вышэйшыя навучальныя ўстановы былі зачыненыя. І ўсё ж абыходнымі шляхамі ён здолеў паступіць у Маскоўскі энэргетычны інстытут, які скончыў, даслужыўся да галоўнага энэргетыка буйнога гораду. У доме пражывала таксама Вольга Прачук, якую маці ўзяла на выхаваньне яшчэ на Куршчыне, дзе яе сям’я з Гарадзеншчыны страшэнна пакутавала. Тут яна скончыла тэхнікум, пасьля завочна — матэматычны факультэт універсітэту. У часе вайны мы сустрэліся з ёю ў Ташкенце, яна настаўнічала ў Янгіюле. Выхоўвалася ў нашым доме асірацелая Жэня Увядзенская, дачка матчынай сяброўкі па Вільні і далёкая радня. Маці настойліва дамагалася, каб усе атрымалі адукацыю. Жэня скончыла медыцынскія курсы, працавала пад Оршаю, потым у Старобіне, а пасьля выйшла замуж за братавага сябра – Валодзьку Петухоўскага, хіміка, і з ім зьехала ў Рубежнае. Пражываў у нашым доме і Мікола Міцкевіч – сын першага бацькавага настаўніка – Яські – Івана Васільевіча Міцкевіча, які рана памёр, а бацька абяцаў яму дапамагчы сыну. Мікола, як і Данік, скончыў хімічнае ўніверсітэту, прайшоў усю вайну, абараніў доктарскую дысэртацыю, стаў акадэмікам.

Некаторы час у нас кватараваў мастак Семашкевіч з жонкаю. На другой палове дому жыў бацькаў дзядзька Ігнат Юр’евіч Міцкевіч з жонкаю Валянцінай Міхайлаўнай, доктаркаю. Як яны атрымалі кватэру і зьехалі, то ў тыя пакоі бацька запрасіў знаёмага настаўніка Ігната Мікалаевіча Мазура. У яго было двое дзяцей – гадоў на пяць старэйшы за мяне Усевалад і мая равесьніца Іна, з якою я і сябраваў, і часта сварыўся.

Да братаў нярэдка прыходзілі сябры. Старэйшы – Даніла, быў лідэрам надзвычай згуртаванай кампаніі былых аднакласнікаў-аднагодкаў па хімпрафшколе. Аўтарытэт старэйшага брата быў бяспрэчным, і тыя хлопцы, якіх не забрала вайна, наш дом лічылі родным і сталі сапраўды і маімі сябрамі, нягледзечы на дванаццацігадовую розьніцу ва ўзросьце.

Больш за ўсіх з моладзьцю займаўся дзядзька Саша – матчын брат, які жыў пры

Нашая сям'я: бацька, я (Міхась), маці, стаяць Юрка і Данік. 1928

год.

нашай сям'і, як дзядзька Антош у бацькоўскай. Адзіны з матчыных братоў ён здолеў атрымаць вышэйшую адукацыю, скончыў Казанскі універсітэт, выкладаў у школе, пасля ў тэхнікуме мову, літаратуру. І да яго, як да свайго настаўніка, прыходзілі студэнты, ён трохі падкормліваў іх у тыя нялёгка гады. Дзядзя Саша дома вёў гаспадарчыя работы – ад будаўніцтва нашага дому да падтрыманьня яго ў належным стане, распараджаўся інструментам, меў варштат, на якім іншы раз габляваў дошкі. Ён наглядаў таксама за садамі, агародамі, высаджваў кветкі.

У тыя часы прыходзілася трымаць жывёлу: карову, пасля казу, кожны год выкормлівалі парсючка – усё ж добрае падспор'е для вялікай сям'і. Іншы раз дзядзя Саша мабілізоўваў пляменьнікаў у Калодзішчы па жалуды – корм для кабана. Наогул дзядзька быў заўзятым працаўніком, але трохі скупаватым. Гэта не заставалася па-за ўвагай пляменьнікаў. Пры даручэньні ім якіх-небудзь заданьняў тут жа ўзьнікалі пытаньні: колькі заплоціш? І пачыналі гандлявацца па драбязе ня столькі ў камерцыйных мэтах, колькі ў спартыўных. Але такім чынам дзядзька імкнуўся далучыць гультаяватых хлопцаў да гаспадарчых спраў.

Заўсёды вясёлы, жартаўлівы, дабразычлівы, ён карыстаўся пэўным аўтарытэтам за яго адукаванасьць і чалавечнасьць. Ён быў моцна прывязаны да сястры, вельмі паважаў бацьку і бясконца любіў пляменьнікаў. Яны ж адказвалі тым жа, але любілі знаходзіць зачэпкі, незлабліва пажартаваць над ім. Самым строгім чалавекам у нашым доме была маці. Яна прайшла вельмі суровую школу ў жорсткай, але справядлівай ігуменьні і на ўсё жыцьцё засвоіла хрысьціянскія каштоўнасьці: чэснасьць, справядлівасьць, гуманнасьць. Там жа, у манастыры, схпіла сухоты і толькі дванаццаць гадоў змагла настаўнічаць – пайшла горлам кроў. Можна таму яна так аберагала нас ад прастуд, захворваньняў. Яна была цалкам аддадзеная сям'і. Амаль штодня хадзіла на рынак, прыносіла цяжкія кошыкі правіянту, яна ж і абмывала, і абшывала – дома была швейная машынка Зінгера. Бацьку яна старалася трымаць на дыяце – нічога смажанага, вострага і г.д., гатавалі такія стравы, каб не зашкодзілі, бо ён пакутваў ад язвы страўніка,

зарабленай яшчэ ў часы турэмнага зьнявольнення. Бацька любіў простыя сялянскія стравы, а я ніяк ня мог прывыкнуць да тушанай кіслай капусты, адваранага сала ці аўсянага кісялю. Запраўка салатаў па бацькаваму рэцэпту расквараным салам падабалася ўсім. Многія стравы, а таксама сьпіртное выклікалі ў бацькі страшэнныя болі. Ён казаў, што за сваё жыцьцё выпіў з вагон соды, ратуючыся ад болю.

Ёў ён мала, відаць таму выглядаў худым-худым. Маці ўспамінала, як яны пасья шлюбу прыехалі на радзіму бацькі, і адна з яго цётка, убачыўшы схуднелага пляменьніка, залямантавала: “А мой жа ты, Кастусь! А які ж ты худы! Ты ж, напэўна, скорка памрэш!” – так балюча і непрыемна было такое чуць, нібыта маладая жонка ў гэтым вінаватая. Маці сачыла за нашай вучобай, паводзінамі і ўсталявала, можна сказаць, дамастроеўскі рэжым. Пасьля адзінаццаці гадзінаў брамка і дзьверы зачыняліся, у часы работы і асабліва ў часы адпачынку бацькі ў доме павінна быць поўная цішыня. І гэты распарадак настолькі вытрымлівалі, што, калі аднойчы мяне шапілі ў цэнтральным скверы нібыта за крадзёж кашалька ў трамваі, дзе мяне наогул не было, і адвялі ў дзіцячую камеру – на Пляц Волі, – я не адважыўся патэлефанаваць дахаты, бо ў гэты час бацька адпачываў. Як я ні даказваў, што купіў білеты ў кінатэатр “Радзіма”, паказваў іх, мяне пратрымалі гадзіны са тры да прыходу начальніка. Во дзе я наслухаўся лаянкі міліцыянтаў! Такого я ніколі ня чуў. За дваццаць гадоў поруч з бацькам я ні разу не пачуў, каб ён вылаяўся. У нашым доме толькі часам Юрка карыстаўся нецэнзурнай лексікай, цяпер жа яго “тэрміны” выйшлі з ужываньня. А на мае спробы выказваньня чаго-небудзь падобнага імгненна гучалі такія пагрозы, што прыходзілася клапаціцца аб ахове сваёй фізіяноміі.

Ад Юркі мне даставалася нярэдка, але пасья раздачы аплявух, ён тут жа адыходзіў і шкадаваў малога. Старэйшы ж біў рэдка, але жорстка. Бацька толькі адзін раз крыху ляснуў мне па патыліцы – было за што. Ад маці за непаслушэнства даставалася, прыходзілася яшчэ і выслухоўваць цягучыя натацыі. Мяне, юнака, зьдзіўляла, як у чалавека, выгадаванага ў сялянскім асяроддзі, нават пры надзвычайных абставінах захоўвалася чысьціня паводзінаў і выказваньняў. Бацька ніколі не павышаў голасу, быў абсалютна чэсным чалавекам. Дома стварылася такая атмасфера, што я ня мог уявіць, як можна сказаць няпраўду. Хлусьня лічылася недапушчальнай. Склалася ўпэўненнасьць, што самая адмоўная рыса чалавека — гэта хлусьня. На вялікі жаль, мы жывем у сьвеце награвашчаваньня ілжы і міфаў. Многія з іх так укараніліся ў галовах, што людзі лічаць іх праўдай. І як цяжка, асабліва сталым людзям, разувервацца ў іх, тым больш, што хлусьлівыя абяцанкі ўспрымаюцца нашмат прыемней, чым праўда. Канешне, міфы міфам розьніца. Але яны часта так захапляюць! Як я ўпрошваў дзядзьку Сашу расказваць перад сном міфы старадаўняй Грэцыі! Праўда, той хутчэй сам засынаў, расказваючы прыгоды Адысея. Ён іх добра ведаў, як і літаратуру наогул. І іншы раз з моладдзю абмяркоўваў як творы класічнай літаратуры, так і новыя. А новых выдавалася ня так і многа.

Дома, у бацькавай бібліятэцы знаходзілася нямала каштоўных кніг, у тым ліку падараваных аўтарамі з аўтографамі. Праз многа гадоў мы з братам прыпаміналі, якія кнігі мясьціліся на паліцах і ў бацькоўскай шафе. Але далёка ня ўсе прыгадаліся. Наведваючы букіністычныя магазіны ў Маскве, Ленінградзе на вочы траплялі так добра знаёмыя па вокладцы кнігі з майго маленства. То зборнічак вершаў Беранжэ, то “Отечественная война 1812 года”. Аднойчы я наведаў свайго апанента па доктарскай дысэртацыі — цудоўнага чалавека, аднаго з вядучых сьпецыялістаў у галіне апрацоўкі матэрыялаў праменем лазера — Каваленку Уладзіміра Сяргеевіча. За размоваю аб літаратурнай спадчыне ён стаў мне паказваць кнігі са сваёй бібліятэкі. Гляджу — знаёмыя малюнкі! Прозьвішча аўтара ня помніў — гэта была кніга Блавацкай, дарэвалюцыйнага выданьня. Другая кніга — таўшчэзны

На здымку: сядзяць – маці, Оля Каменская, бацька, я, Міхаіл Каменскі, стаяць – Юрка, Аляксандр Каменскі, Жэня Увядзенская, Данік. 1932 год.

том “Мёртвых душ”. Гляджу — і тут такія знаёмыя малюнкi! Была ў нас такая кніга! І я асьцярожна пытаюся, ці не ахвяраваў бы гаспадар гэтую кнігу нашаму музею. Сьмяецца Уладзімір Сяргеевіч і расказвае, што такіх кніг было выдадзена дзьве тысячы экзэмпляраў. Кожны экзэмпляр ад рукі размалёўвалі два мастакі. Адзін з іх — Далькевіч — дзед Каваленкі! Канешне, гэта сямейная рэліквія, і дамагацца яе было б нетактоўна.

У свае дзіцячыя і юнацкія гады я ня бачыў, каб бацька чытаў што-небудзь з мастацкай літаратуры. Ён сам пісаў, іншы раз чытаў сьвежыя вершы жонцы. У яе быў добры густ, літаратуру ведала някэпска. Бацька да яе заўвагаў прыслухоўваўся. Тут жа, у яго кабiнеце, адбываліся сустрэчы з маладымі пісьменьнікамі. За шклянкай гарбаты яны чыталі свае вершы, раіліся з бацькам. Частым і жаданым госьцем быў Янка Купала. Ён ніколі не прыходзіў з пустымі рукамі. Абавязкова прыносіў ці кулёчак цукерак, ці пячэньня. Аднайчы падараваў мне малому раскошны альбом з жывёламі сьвету — ён ведаў пра мае захапленні. Ілюстрацыі былі каляровымі, куды багацейшымі, чым у кнігах Брэма, сямітомнік якога быў у бацькоўскай бібліятэцы. Маці ведала любімыя стравы дзядзькі Янкі і, калі было вядома, што ён зойдзе да нас, старалася прыгатаваць што-небудзь на яго густ. Купала любіў бачок заліўнога парсяці, галавізну рыбіны і інш.

Янка Купала вельмі любіў нашага Юрку. Стройны, спрытны юнак падабаўся ўсім нашым знаёмым: і хлопцам, і дзяўчатам. І Купала таксама выказваў яму сваю сімпатыю, але не абышлося бяз казусу. Аднайчы, калі Юрка быў яшчэ школьнікам, да нас прыйшоў нехта з настаўнікаў з яго 21-й школы са скаргаю: “Ваш сын сьпявае непрыстойныя песьні!” Тое, што Юрка любіў напяваць, як кажучь, сабе

пад нос, добра ведалі. У яго быў добры слых, ён імгненна падхопліваў пачутыя мелодыі і агучваў іх. Але ж дома ніхто непрыстойных песьняў не сьпяваў. Пачалі разьбірацца — што за песьня? А яна гучала так: “Дайте мне за рупь с полтиной девицу с огнем”. Ці даходзіў да школьніка сэнс яе — хто яго ведае. Але ж адкуль яна ўзялася? Аказалася, што прапагандыстам яе быў... Янка Купала! Гэта ён, гуляючы з бацькам у шахматы, напяваў яе, а малы падхапіў і панёс у школу...

За гульнёй у шахматы сябры часта жартавалі, трохі кпілі адзін над другім, але добразычліва, з павагай, і гэта толькі замацоўвала сардэчныя адносіны. Іншы раз даводзілася падслухаць што-небудзь і мне, тым больш, што на такую малечу, як я, ніхто не зьвяртаў увагі. На жаль, утрымаць у памяці многае з таго, што агучвалася, сталася немагчымым. Засталіся толькі такія-сякія абрыўкі гутарак, вершаў. Так, у пачатку трыццатых гадоў у Саюзе пісьменьнікаў досыць рэгулярна адбываліся капусьнікі. Паэты выступалі з вершамі, пародыямі, эпіграмамі, сьпявалі — адным словам падтрымлівалі аптымістычны настрой, сяброўскую атмасферу ў сваім калектыве. Неяк бацька стала вядома, што да чарговага капусьніка Андрэй Аляксандравіч рыхтуе паэму ці верш, дзе “класікі” будуць разьвенчавца як сыходзячыя з паэтычнай сцэны. Бацька засеў за стол і падрыхтаваў з свайго боку гумарыстычна-сатырычную паэму “Сон ці я”. Некалькі разоў ён зачытваў яе дома сябрам. Рукапіс жа, як і другія творы гэтага жанру, не пабачыў сьвет — згарэў на трэці дзень вайны, як і ўвесь нажыты скарб. Сутнасць паэмы, як мне здавалася, адлюстроўвала прэтэнзіі маладога пакаленьня паэтаў на лідэрства ў паэзіі. У гумарыстычным асьпекце апісвалася, як паэты ўзьбіраліся на Парнас. Ішлі туды Гук і Водгук і не пагарджаліся адзін з другім. Відаць, мелася на ўвазе, што паэты абсалютна раўнацэнныя. Запомніўся невялікі ўрывавак з гэтае паэмы:

Эх, падайце нам Гарэцкага,
Штурхача даць маладзецкага!
Скінем музу заняпалую
І верх возьмем над Купалаю.

Ад Якуба дзядзькі Коласа
Не пакінем нават воласа,
А з Бядуляю, тым крывуляю
Мы пакончым адной дуляю!

Магчыма, што ў гэтую паэму ўваходзіла пародыя на маладнякоўцаў, якая трапіла ў друк, але не атрымала адпаведнага каментару:

Бурапень ты, песьня новая!
Сэрца рыжае, скачы!
П’яны вечар носам клёвае,
А з стрэх віснуць смаркачы.

Пасьля агучваньня гэтай паэмы Андрэй Аляксандравіч не адважыўся выступіць. У хуткім часе вясёлыя капусьнікі адышлі ў нябыт. Распачалося ганьбаваньне пісьменьнікаў, грамадскіх дзеячаў — безгрунтоўныя абвінавачваньні ў нацыяналізме. Пачаліся арышты і пакуль што — ссылкі. Гэта кампанія праводзілася адначасова з калектывізацыяй на вёсцы і раскулачваньнем заможных сялянаў. “Раскулачылі” Шыманскага, у якога нашая сям’я летавала ў 1930 годзе. А яго гаспадарка вялася на высокім узроўні. Ён меў галандскую кормакухню, трымаў шэсьць кароў, меў плантацыі клубніцаў, вырошчваў на сілас кукурузу. Працавалі ўсе члены яго сям’і, наймаў і батракоў. У яго хаце некалі спыняўся Фрунзе, і, можа быць, таму яго спачатку ня выслалі, але ўсё забралі.

Пад раскулачваньне патрапілі і родныя Янкі Купалы, якім ён дапамагаў як

толькі мог, каб вывесці гаспадарку на належны ўзровень. Іх пасадзілі ў таварны вагон, на поўнач, пасадзілі разам і іх маці — маці народнага паэта. Янка Купала быў у распачы. Ён нічога зрабіць ня мог — дапамог мой бацька, якому з вялікімі намаганьнямі ўдалося вызваліць Бянігну Іванаўну ад высылкі. Нападкі на самога паэта былі настолькі жорсткімі, што нервы яго ня вытрывалі, і ён зрабіў замах на самагубства. Бацька вельмі балюча перажываў за свайго папличніка, але ж і яму самому даставалася мала менш. Прышлося, ці хутчэй прымусілі пісаць “пакаяльныя” лісты.

Здымак на памяць у Вусьці. 1938 год.

Арыштавалі бацькавага дзядзьку Язэпа — акадэміка. Вакол Купалы і Коласа ўтваралася нядобразыхлівая атмасфера. Нават адзін малады скульптар, якога Колас падтрымліваў маральна і матэрыяльна — у часе вучобы высылаў таленавітаму юнаку “пенсію” са сваёй кішэні — збаяўся, што яго работа, выстаўленая ў доме саюзу пісьменьнікаў, можа адмоўна паўплываць на яго рэпутацыю. І ён палез на шафу, дзе стаяў бюст Коласа, нібы паправіць яго, а сам штурхнуў яго плечуком, і бюст зляцеў, разьбіўся на дробныя кавалачкі. Людзі гэта бачылі. Канешне, бацьку было непрыемна, але ён успрыняў гэты ўчынак як вынік баязьлівасьці маладога хлопца. І гэтае здарэньне ніяк не паўплывала на іх далейшае сяброўства.

Ня вытрываў ганьбаваньня прэзідэнт Акадэміі навук — Ігнатоўскі, застрэліўся. Суровыя падзеі адбываліся і ў прыродзе. Зіма 1931 году была надзвычай сьнежнай, без адліг, а вясна неверагодна позьняя: сьнег растаў вельмі хутка, што вызвала катастрофічную паводку. Колькі добра сплыло з вадою!

Затапіла і хату Янкі Купалы. Ледзьве пасьпелі на гарышча зацягнуць свой скарб, добра, што памаглі маладыя літаратары. Тыдні тры Купала з жонкаю жылі ў хаце Коласа. А на сьценах купалавай хаты засталіся сьляды ад вады на вышыні каля паўтара метра ад падлогі. За гэтай бядою ішла куды большая — як вынік першых гадоў калектывізацыі рэзка пагоршылася становішча з прадуктамі, з газай. Досыць частыя перабоі з падачай электраэнергіі вымушалі карыстацца газавымі лямпамі. Ды і ежу гатавалі, на керагазах і прымусах. Летняю парою, асабліва ў часы адпачынку, сабраць дровы праблемы не было. А на зіму нарыхтоўвалі шмат дроў.

У 1932 годзе мы летавалі каля станцыі Воўкавічы ў Прылучках у агромністай калгаснай хаце. Там жа адпачывала сям’я Чэкалінскіх, з якімі бацькі былі знаёмыя яшчэ з дваццатых гадоў — кватаравалі ў Русецкага. Чэкалінскія запрасілі на лета сваіх знаёмых — Прозаравых Таісію і Маргарыту і іх маці. Дзяўчаты былі добра выхаваныя, прыгожыя, з імі пасябрвала маці і мае старэйшыя браты.

У маладым калгасе патрэбныя былі рукі і дарослыя хадзілі на работы, аплата была натураю — гароднінай. А нас — малечу, Іван Казіміравіч Чэкалінскі, якому Юрка даў мянушку “Длинный Ваня”, мабілізаваў на выкананьне прасьцейшых работаў. Іх сям’я была вялікаю — пяцёра дзяцей, ды прыезджала радня — Ме-

чыслаў і Маня. Юрка ж час ад часу мабілізоўваў малых на лоўлю жаб, на якіх ён уначы лавіў ракаў — па ядру за ноч. У халоднай і чыстай Пцічы іх было шмат. Навакольныя лясы былі беднымі на грыбы, затое там было шмат зуброўкі. І ў наступныя гады бацька браў мяне з сабою па тую траву.

Настойка на зуброўцы была экзатычнай рэдкасьцю і карысталася павагаю ў гасьцей, асабліва з Расеі. Кантакты з рускімі пісьменьнікамі пашыраліся. У 1933 годзе бацька пазнаёміўся з рускім паэтам Сяргеем Гарадзецкім, які ахвотна ўзяўся перакладаць паэтычныя творы на рускую мову. Чалавек ён быў вельмі цікавы, з дваранаў, карыстаўся аўтарытэтам у мастацтве. Ён жа “адкрыў” нам Ясеніна. Паводле яго словаў, ён скончыў два факультэты ўніверсітэту, многа вандраваў па сьвеце. Многае пабачыў і пра ўбачанае, дамаляванае яго багатай фантазіяй, расказваў неверагодныя гісторыі. Расказчыкам ён быў выдатным, хоць дыкцыя была даволі невыразная, і бацька параноўваў яе з цецяручыным балбатаньнем. А за верагоднасьць гісторый у жарт называў Наздравым. Але ж пасябраваў і прывязаўся да яго, перасылаў многа грошай для падтрымкі.

З 1933 году сям’я летавала на Пухавічыне. Хто параіў бацьку адважыцца ад’ехаць ад гораду так далёка, аж да Талькі, не ўгадаеш. Але ж там адпачывала сям’я Кандрата Крапівы з дзецьмі — Барысам і маленькім Гарыкам, там жа летавалі Сымон Баранавых. Недалёка, у Цербутах, адпачываў сябра Коласа мастацтвазнаўца Антон Ус, крыху далей, на хутары Мікіты — Міхась Чарот з дачушкай Сьвятланай. А на адкрыцьцё паляўнічага сезону ў Тальку прыязджала цэлая капэла пісьменьнікаў. Запомніўся Сташэўскі, ён з такім захапленьнем расказваў гісторыі з прыгодаў паляўнічага, што мы з Юркам слухалі разявіўшы раты. Як Юрка перажываў, як яго цягнула на паляваньне! Ён ледзь ня тросься ад жаданьня пайсьці разам з дарослымі! А дарога была няблізкаю — кіламетраў з пятнаццаць да Суціна, вакол якога раскінуліся бясконцыя разьлівы Пцічы, дзе выводзіліся і жыравалі тысячы і тысячы качак. Бацькоўскае сэрца ня вытрымала бязслоўнай Юркавай мальбы. Зімою 1934 году ён купіў у таго ж Русецкага, у якога некалі здымалі кватэру, стрэльбу дванаццацікалібра фірмы “Заўэр”. Гэта была вядомая фірма, якая адна з першых перайшла на прамысловую вытворчасць паляўнічай зброі, і таму шмат таньнейшай, чым стрэльбы індывідуальнага вырабу. Радасьці Юркі не было канца, і на адкрыцьці наступнага сезону ён здабыў пяць крыжных качак. Праўда, адзін з братаў Злобічаў з хутару Мікіты прынёс аж чатырнаццаць. Паміж паляўнічымі вандроўкамі Юрка прападаў з вудай на рачулцы Талька. Зрабіў ён вуды мне і бацьку. Напэўна, тут бацька ўпершыню далучыўся да вуджэньня. У свае юнацкія гады ён хадзіў з дзядзькам Антосем на лоўлю рыбы ў дзьве таптухі, і ў “Новай зямлі” свой погляд на рыбную лоўлю выказаў так:

...Дзед меў да сецей нахіленьне,
А вудзіць — не: ня меў цяргеньня
І не любіў наогул вуды
І гэтай вудавай маруды,
Бо вуды любяць больш паны
І, выбачайце, сьвістуны.
Хоць, праўда, хлеб ядуць і з вуды,
Але ня ўсе і не заўсюды.

Вудзілі на талькаўскай яме, і часамі, пасьпяхова. Рыбы было парадкам, і іншы раз бацька выцягваў добрага ляшча. Аб яго посьпехах стала вядома, і Кандрат Крапіва, майстар вострага слова, прысьвяціў яму такую эпіграму:

Быў я ў Парыжы на кангрэсе,
То ў Загібельцы, браце, лепш:
Няма грыбоў ў Булонскім лесе,

А ў Сене – хоць бы адзін лешч!

Адказ прагучаў вершам “Загібелька”.

Каля вёскі Талька было многа балоцінаў з ягадамі, арэхамі, грыбныя ж мясьціны знаходзіліся далекавата. І наступным летам бацька спыніўся ў лесьнічоўцы Волеся Бранавіцкага, недалёка ад невялічкай вёсачкі з такою самотнай назвай як Загібелька. У той год там летавалі Пятрусь Броўка і дзядзька Ігнась. Зрэдку заходзілі адзін да другога. Лета ж было дажджлівым, грыбоў было мноства. Бацька браў у грыбныя паходы і мяне, і маці. За Загібелькаю пачыналіся чароўныя пералескі з белым мохам, які аздабляў узгоркі, дзе так гожа выбіваліся на паверхню чорнагаловыя баравікі. Колькі было радасьці, калі знаходзілі баравік “з конскі капут” непаўторнага хараства. Для такога прыгажунна зьбіраліся разам, дзівячыся з чарговага цуду прыроды. Заядлы грыбнік, бацька беражна адносіўся да лесу. Калі здаралася там перакусваць, то ніводны сьлед не павінен быў заставацца на віду. Усё прыбіралі, хавалі ў ямку, ці пад мох. Грыбы ж абавязкова зразалі вострым-вострым нажом. Карэннык, каб не парушаць грыбніцу, заставаўся ў зямлі. А каб не выдаваць грыбныя мясьціны, яго накрывалі ігліцаю, маленькія баравічкі надзейна прыкрываліся лістотай, ігліцай, карой дрэваў. А праз пару дзён зразалі прыгожыя, таварныя грыбы. Бацька страшэнна ўзрушаўся, калі бачыў пагрэбаны мох, які нехта драў, адшукваючы маленькія з арэшкі грыбы. Чарвівыя і старыя баравікі ён звычайна нашпільваў на галінкі дрэваў. Хай расьсейваюцца споры, засяваецца лес грыбніцаю!

Убачанае, перажытае, нават нязначная зьява ці выпадак, знаходзіла адлюстраваньне ў вершах. Так зьявілася паэма для дзяцей “Міхасёвы прыгоды”. Асаблівых прыгодаў не было, а ўсё ж дзецям цікава, тым больш, што твораў для іх было недастаткова. Іншы раз школьнікі на сустрэчах пытаюцца, а ці праўда, што адбылося пры зборы суніцаў і г. д. Праўда. Пасьля цяжкай хваробы адправілі мяне ў вёсачку, астаяваліся ў хаце аб’ездчыка Яўсейчыка. У вёсцы было поўна дзятвы, і імёны многіх з іх знайшлі героя ў гэтай паэме. Колькі гадоў прайшло, а ўваччу і той шчупачок, і зьмяя, якую ўкінулі ў агонь. Цікава другое – як тагачасная цэнзура, у прыватнасьці ў асобе Дадзіомавай, прад’яўляла народнаму паэту патрабаваньні: выкінуць слова “псяюха”, а то дзеці будуць лаяцца гэтым словам. У першапачатковым выглядзе было так:

І, каб больш не было яе духу,
На агонь палажылі псяюху.

Прышлося ж зрабіць замену, якая істотна пагоршыла гучаньне:

І, каб больш не было яе паху,
На агонь палажылі кусаху.

Канешне, гэта дробязь, але ж і шэраг іншых твораў падпаў пад экзекуцыю цэнзараў, што, безумоўна, прыводзіла да страты ня толькі гучаньня, але і сэнсу, яркасьці адлюстраваньня падзеяў. Нават “Новая зямля” не пазьбегла ўразаньня. Праўда, у зборах твораў у разьдзеле каментароў прыведзеныя варыянты, але ў асобных выданьнях кніг іх няма. Так, у XIII разьдзеле – “Падгляд пчол” – гучыць пахвала сялянскай кухні:

Крыніцы бурнага натхненьня
Мінут вясёлых, ажыўленьня,
Стаяць, як біскупы, бутэлі,
І ласа ўсе на іх глядзелі.
Ляжыць гарамі ў іх падножжы
Закуска, гэта міласць божа:
Тут сыр, як першы сьнег, бялюткі,

Каўбас прыемнейшыя скруткі,
Што толькі ёсьць у Беларусі.

А масла! Не! Сказаць баюся
У час пайкоў і суяты
Дражніць пустыя жываты!

Апошнія радкі прыйшлося зьняць.

У юначыя гады мяне больш гарнулі да сябе разьдзелы, насычаныя гумарам. Пазьней – філасофскія роздумы аб зямлі і дарогах, жыцьці і сьмерці.

Трэба сказаць, што для самога аўтара сталася неспадзяванкаю незвычайная зацікаўленасьць слухачоў да гэтага твору. Так, удзельнікі педагагічных курсаў, студэнты педтэхнікуму прасілі чытаць і чытаць! З бацькавых лістоў вынікае, што ён сам сьпяраша не ацаніў значэньня “Новай зямлі”. Адлюстраваньне ўсіх пытанняў жыцьця селяніна ад народзінаў да скананьня, імкненьняў і паводзінаў у розных умовах стварыла, па сутнасьці, энцыклапедыю сялянскага жыцьця канца XIX — пачатку XX стагоддзяў. І кожнага, хто выйшаў з сялянскага асяродку, паэма не магла не зачароўваць сваёй праўдзівасьцю, даступнасьцю, паэтызацыяй жыцьця простага чалавека, чалавека-працаўніка. Для многіх беларусаў “Новая зямля” стала настольнай кнігай, абуджала лепшыя пачуцьці, павагу да сваёй працы.

Невыпадкова, што ў кнізе “Шчыра, як на духу”, у адказах на апытаньні рэспандэнтаў аб любімых кнігах, героях ёсьць “Новая зямля”, Лабановіч, дзядзька Антось.

Сапраўды, дзядзька Антось – прыроджаны настаўнік, выхавальнік, нястомны працаўнік, мастак на ўсе рукі:

Антось жа правіў гаспадарку,
Рабіў за двух, на сваім карку
Цягнуў ярэмца хлебароба,
Ну, словам, дзядзька наш – асоба!

На такіх Антосях стагоддзямі трымалася гаспадарка, перадаваўся вопыт і сакрэты земляробства, якія ўпітваліся з маленства, прывівалася любоў да зямлі, да работы, да роднага краю. Вобраз дзядзькі Антося, які стаў літаратурным героем, зьяўляецца тыповым вобразам працавітага земляроба-беларуса, які заслугоўвае адпаведнага ўвасабленьня ў помніку.

“Новая зямля” выклікала агромністую ўвагу як чытачоў, так і крытыкаў, літаратуразнаўцаў. На розных этапах гісторыі яе ўспрымалі ня толькі па рознаму, але і ў процілеглых напрамках. Але бадай ніхто не прачытаў гэты твор так глыбока, дэтальна, як Алесь Адамовіч. Ён пераканаўча паказаў, што “Новая зямля” – шэдэўр сусьветнага ўзроўню, вершаваны раман, які істотна паўплываў на разьвіцьцё беларускай прозы, беларускага рамана. Выказвалася і такая думка, што роўнага гэтаму твору няма ні ў адной са славянскіх літаратураў. Набліжаецца да яго паэма другога Міцкевіча – “Пан Тадэвуш” – шляхецкая гісторыя, гісторыя жыцьця шляхты па сутнасьці на той самай зямлі за стагоддзе да падзеяў Коласавага твору. Цікава, што пачатак абедзьвюх паэмаў пераклікаецца. Наш выдатны паэт Сяргей Грахоўскі адзначаў, што такія радочки, як “Мой родны кут, як ты мне мілы...” маглі нарадзіцца толькі за кратамі, у адарванасьці ад свайго народу. Адам Міцкевіч пісаў сваю паэму таксама адарваны ад роднага краю, у выгнаньні:

Літва! Бацькоўскі край, ты як здароўе тое:
Ня цэнім маючы, а страцім – залатое –

Шкада, як і красы твае, мой родны краю.
Тугою па табе тут вобраз твой ствараю...

З перакладу Я. Семяжона

Безумоўна, Коласу вельмі хацелася, каб з яго паэмай пазнаёміліся ня толькі беларусы, і таму прыкладаў вялікія намаганьні для перакладу яе на рускую мову. Над перакладам працаваў шэраг перакладчыкаў, дапамагаў і правіў пераклады аўтар, але, тым ня менш, пераклад далёка не адэкватны арыгіналу. Ды і ў рускай мове ня знойдзеш адпаведнага перакладу беларускага “дзядзькі” з яго сэнсавымі асаблівасцямі – цеплынёй, сардэчнасьцю, роднасьцю. Някепскі пераклад чатырох разьдзелаў паэмы зрабіў М. Ісакоўскі.

Вялікія непрыемнасьці абрынуліся на Коласу ў сувязі з адмовай Гарадзецкага правіць ягоны халтурны пераклад. Праглядаючы яго, Максім Лужанін зрабіў шэраг слушных заўвагаў. Гарадзецкі не пагадзіўся, як ні прасіў яго Колас – у паэме трэба было паправіць месцаў 500 – пісаў ён. Прыпыніў Гарадзецкі і пераклад “Рыбаковай хаты”. Больш за тое, відаць, пакрыўджаны заўвагамі аб няякасным перакладзе, Гарадзецкі, як паведамлілі Коласу (і Колас напісаў яму пісьмо аб гэтым), распаўсюджаў чуткі, што “Новая зямля” – кулацкая паэма. Відаць, гэта зьявілася прычынай “дапаўненьня” Коласам 18 радкамі апошняга разьдзелу паэмы. “Устаўлены гэтыя 16 (18!) радкоў для таго, каб у некаторай ступені зьнізіць зачараванасьць уласнай зямлёй”, – пісаў Колас Мазалькову. А адносна перакладу паэмы ён пісаў наступнае: “У некаторых разьдзелах апуськаліся невялічкія кавалачкі. Часта да такой апрацоўкі зьвярталіся толькі таму, што асобныя мясьціны былі не зусім удалыя, а зрабіць лепш не ўдавалася”. “Невялікіх кавалачкаў” назьбіралася каля 700 радкоў. І, нягледзячы на тытанічныя намаганьні Сямыніна П. Л., на рускай мове паэма гучыць далёка не адэкватна арыгіналу. А матывацыя ўстаўкі Коласам 18 радкоў (183-200) неабгрунтаваная, яна зьніжае ня столькі зачараванасьць уласнай зямлёй, колькі асноўную ідэю твору. Гэта выклікана палітычнымі меркаваньнямі, а не мастацкімі. Таму гэтыя 18 радкоў павінны быць прыведзеныя ў каментарых, а не ў асноўным тэксьце.

Выдатны пераклад на польскую мову, як ацэньваюць літаратуразнаўцы, зрабіў Чэслаў Сэнюх, ураджэнец Навагрудчыны. Працаваў ён над перакладам цэлых дзесяць гадоў. З цудоўнымі ілюстрацыямі Васіля Шаранговіча фундам беларускай культуры выдадзеная трохмоўная кніга. На той час – да 120-х угодкаў Коласа ня быў зроблены пераклад на ўкраінскую мову. Цяпер ён ёсьць – на Украіне выдадзеная “Новая зямля” ў перакладзе Валерыя Стралко. За два гады ён зрабіў выдатны пераклад – гэта сапраўды подзьвіг паэта-перакладчыка. На працягу многіх гадоў над перакладам на англіійскую мову працуе Вера Рыч.

Шыкоўна выдадзеная У. Гілепам, трохмоўная кніга зьявілася добрым падарункам аматарам паэзіі.

Іншы раз прыходзілася папацець над складаньнем аўтографаў. Адным з іх зьявілася прысьвячэньне сваёй супрацоўніцы Але Бушык, якая адзначала саракагоддзе работы ў фізіка-тэхнічным інстытуце ў нашай лабараторыі электрафізікі:

Ад Міхася і ад Антося –
Маіх Наднёманскіх дзядоў
Мне нешта ўсё ж перадалося,
Каб я здароў!

А што? Уважліва чытайце
Старонку за старонкай зноў і зноў!
Не зразумела што – пытайце!
Каб я здароў!

Вы сорак год адпрацавалі,
А “Новая зямля” – аж восемдзсят гадоў.
Квітнейце і працуйце далей,
Каб я здароў!

А мне – пара падумаць аб адстаўцы,
Я свой жыццёвы шлях прайшоў.
Пагрэць бы косьці, седзячы на лаўцы,
Каб я, каб я, каб я здароў!

Стаўшае крылатым выслоўе “Каб я здароў” запазычана з паэмы “Сымон-музыка”. А гэтая паэма, прысьвечаная беларускай моладзі, зьяўляецца вяршыняй творчасці Коласа. Над першым варыянтам яе аўтар працаваў адначасова з работай над “Новай зямлёй”. Першапачаткова яна задумвалася як “казка жыцця”, у аснову якой пакладзена праблема адносінаў народу да сваіх геніяў. Гэтая праблема застаецца актуальнай і на сёньняшні дзень. Дастаткова ўспомніць, як затопталі, захлопвалі словы геніяльнага Андрэя Сахарова; пры гэтым – ня проста народ, а эліта, для якой аказаліся незразумелымі ці непрымальнымі новыя погляды, новыя ідэі, якія ідуць насуперак поглядам, што склаліся.

Першы варыянт гэтай паэмы быў завершаны на Куршчыне, дзе знаходзілася сям’я ў часы першага бежанства. Фінал гэтага варыянту быў глыбока містычным. Любая Сымона – Ганна – гіне. З яе вобразам-прывідам Сымон сустракаецца ў яве-сьне на могілках, дзе адбываецца ўзрушаны дыялог двух закаханых сэрцаў. Гучыць наказ герою крочыць далей новым шляхам, уздымаць сваім цудоўным словам жар чалавечых сэрцаў. Літаратурознаўцы вызначылі вобраз Сымона-музыкі як паэта-адраджэнца, а вобраз Ганны – як алегарычны сімвал маладой Беларусі. Алегарычныя і другія вобразы паэмы. За самім Сымонам праглядаюцца некаторыя рысы аўтара, шматкроць абвостраныя і ўзмоцненыя.

Першыя гады савецкай улады, несумненныя посьпехі ў нацыянальным адраджэньні, перспектывы разьвіцця культуры і дабрабыту народу паўплывалі на аўтара ў неабходнасьці перапрацоўкі гэтага твору. Другі варыянт паэмы, значна пашыраны, перапрацаваны, быў скрадзены ў цяжкі і назаўсёды страчаны. Прышлося аднаўляць па памяці, дапісваць. Многае дапамагла ўспомніць жонка паэта.

У тыя часы – дваццатыя гады – згуртаваньне маладых пісьменьнікаў выступала з нападкамі на “старых”. Пісалі, не называючы прозьвішчаў, што ёсьць паэт, які піша адным памерам, выкарыстоўваючы прымітыўнае дзеяслоўнае рыфмаваньне.

Безумоўна, усякая крытыка непрыемная, вызывае горыч, перажываньні. Таму аўтар у гэтай паэме прымяніў розныя памеры, розныя варыянты рыфмаваньня, нібы паказваючы, што яго пяру пакараецца шырокая палітра мастацкіх прыёмаў. Але якраз гэта, як пазьней прызнаў сам аўтар, толькі пагоршыла твор. Менавіта аб працы над “Сымонам-музыкам” цікавыя зьвесткі прыводзіць Максім Лужанін у сваёй кнізе-эсэ.

Сапраўдным гімнам Беларусі, яе народу, гучыць уступ да трэцяга разьдзелу паэмы. Пачатак яго часта цытуецца, а вось заканчэньне пад уплывам цензуры аўтару прыйшлося істотна папсаваць. А першапачаткова гучаў ён так:

...Родны край! Ты разарваны,
Паабапал ад мяжы
Лях ліхі, маскаль паганы
Моцна сьцягваюць гужы,
Каб з хаўтурнае майстэрні
Беларусу сшыць халат,
Ды ні пан, ні хам ня верне
Плынь гісторыі назад!

Эх, чаго нам не прыйшлося,
 Брацьця мілыя, ужыць!
 Колькі талентаў зьялося,
 Колькі іх і дзе ляжыць.
 Невядомых, непрызнаных,
 Неаплаканых нікім:
 Толькі ў полі адсьпяваных
 Ветру посьвістам пустым!
 Толькі ж, брацьце, край ня згінуў,
 Не пагнуўся яго стан,
 І із нас душы ня выняў
 Ні маскаль, ні польскі пан.
 Дык хіба ж мы праў ня маем,
 Сілы, шлях свой адзначаць
 І сваім уласным краем
 Край свой родны называць?!

Фактычна, гэтая паэма не перавыдавалася з 1925 па 1946 год. І гэта не магло не хваляваць аўтара, які аддаў многа здароўя і сіл на стварэньне сапраўднага шэдэўра.

Робота над трэцяй вялікай паэмай “Рыбакова хата” таксама расьцягнулася на многія гады. Спачатку была задумка напісаць твор аб цяжкім лёсе жанчыны ў панскай Польшчы пад назваю “На крэсах усходніх”. Але падчас распрацоўкі тэмы рамкі твору значна пашырыліся, праца вылілася ў паэму. Калі я падрыхтоўваў успаміны пра свайго брата Юрку, многае прыпомнілася з тых ужо далёкіх часоў. Бацька працаваў над паэмаю прыблізна з 1938 году, а летавалі мы ў 1939 годзе ў вёсачцы Беразянка – у лесніковай хаце Лявона Шчэрбы. Дом лесніка знаходзіўся на канцы вёскі. З яго вакна праз малады пералесак праглядалася разбураная, з пачарнелымі ад часу брывенцамі, маленькая хацінка. Расказвалі, што ў ёй некалі жыў рыбак. Летам ён сыходзіў на рэчку на свой промысел, а на зіму вяртаўся. Адноўчы ён пайшоў і зьнік. І ніхто ня ведаў, што з ім здарылася. Вось у такую хатку і пасяліў аўтар сваіх герояў – Марыну і Данілу, а паэма атрымала назву “Рыбакова хата”. Гэтая паэма напісаная адным строгім памерам, напісаная пушкінскім ямбама і прысьвечаная не ўзьяднаньню беларускага народу, як гэта трактавалі літаратуразнаўцы, а другой важнейшай праблеме чалавечага існаваньня – пасьля праблемы ўласнай зямлі – даху над галавой, роднага дому.

Такім чынам, гэтыя тры творы можна разглядаць як адзінства матэрыяльных і духоўных асноваў існаваньня чалавека ў яго нацыянальным космасе.

Паэма перакладзеная на рускую мову калектывам аўтараў (Сямынін, Мазалькоў, Гарадзецкі), а на ўкраінскую – Тэрэнем Масэнкам.

Праца над чацьвёртай буйной паэмай “На шляхах волі” доўжылася каля чвэрці стагоддзя. Праблему рэвалюцыі задумвалася асьвятліць у трыццаці разьдзеллах – як і ў “Новай зямлі”. Значная частка гэтага твору была напісаная ў 20-я – пачатку 30-х гг. мінулага стагоддзя. Перамены ў палітычнай трактоўцы падзеяў вымушалі прыпыніць работу. Асобныя разьдзелы друкаваліся ў перыёдыцы, у зборах твораў. Частка падрыхтаванага да друку матэрыялу загінула ў пажары. Аўтару ж карцела вярнуцца да гэтай паэмы, да зьдзяйсненьня даўнішніх задумак, і гэта не давала яму супакою. І на схіле дзён ён працаваў над завяршэньнем твору. Засталася два разьдзелы да запланаваных трыццаці. Фактычна ж, як паказаў Міхась Мушынскі, паэма была завершаная. Але абставіны склаліся такім чынам, што асобнаю кнігаю гэты значны твор ня быў выдадзены.

Характэрнай рысай творчасьці Коласа зьяўляюцца лірычныя адступленьні, уступы да многіх разьдзелаў паэмаў як неабходны сродак падрыхтоўкі ўвагі чытача, фарміраваньня адпаведнага настрою для ўспрыняцьця разьвіцьця падзеяў, менавіта праз апісаньне прыроды, яе гармоніі і хараства.

У юнацкія гады – з бацькавых твораў – я быў зачараваны не паэмамі, а палескімі аповесцямі. Павольнае і бясхітраснае разьвіцьцё падзеяў, цудоўная мова, незвычайная цеплыня і смутак настаўніка ў дачыненні да яго каханай прымушалі па-сапраўднаму перажываць разам з ім. Чытаючы гэтыя аповесці, я не здагадаўся, што за персанажамі іх стаяць рэальныя асобы. Я быў вельмі ўражаны, калі ў хуткім часе пасля заканчэння вайны прыйшоў ліст ад Габрынькі з-пад Пінску. Яна пісала крыху аб сабе і аб тым, што сястра яе Ядвіся жыве ў Польшчы, замужам за афіцэрам. Значыць і іх бацька, Пан падлоўчы, рэальная асоба? Каму ж належыць яго маналог, які так моцна здзівіў мяне – маналог аб нашых продках-літвінах, — яму ці аўтару? У той гісторыі, якую мы вывучалі ў школе, ні слова аб гэтым не было. Толькі значна пазьней, вывучаючы карту Беларусі, я заўважыў мноства вёсак з назвамі, утворанымі ад слова Літва: Літвінка, Літвяны, Літвічы. А ў вёсцы Літва спыняўся, калі езьдзіў на паляваньне. Гістарычнае мінулае занатоўваецца ў фальклоры, песьнях, геаграфічных назвах, сімвалах, гербах і г. д. Ну, а да архіўных матэрыялаў дабіраюцца ня многія.

Максім Лужанін у сваёй кнізе-эсэ расшыфраваў прозьвішчы дзеючых асобаў і прывёў цікавыя дадзеныя. Несумненна, Колас пісаў з настальгіяй у сэрцы аб сваіх маладых гадах, перажываньнях ахапіўшага каханьня. І міжволі прыходзяць думкі, што самыя сьветлыя, задушэўныя творы нараджаюцца на ўспамінах аб падзеях, перажываньнях маладосьці. Варта прыгадаць адпаведныя творы Талстога, Горкага, Перміціна і інш. Колас выношваў думку напісаць і пра свае юнацкія гады семінарскіх часоў, але на гэта ўжо часу не хапіла... Пазьней, у ваенныя гады, гэтую аповесць давялося перачытаць і яму. І ён адзначыў: чытаў да позьняй ночы як дзёньнік сваёй маладосьці.

Трэцюю частку пісаў пазьней, для гэтага прыйшлося падымаць Віленскія архівы аб судовай справе, яны захаваліся. Але той цеплыні ў трэцяй частцы трылогіі я не адчуў. І, напэўна, невыпадкова, што амаль праз стагоддзе прыйшлі да высновы, што безыменны верш ад 31 жніўня 1905 году, верш, напісаны на рускай мове, прысьвечаны Ядвісі:

Образ далекий, образ желанный
Светлая радость и горесть моя!
Чудишься мне ты в ночи вдохновенной
И в рокоте дивном певца-соловья;

В мирном журчаньи потока в овраге,
В песьне унылой родной стороны,
В трепетном блеске, в священном молчаньи
Задумчивой, нежной и юной весны.

Образ далекий, образ прекрасный!
Ты скрылся навеки, погиб для меня.
Но чудишься мне ты в ночи молчаливой
И в ярком сияньи весеннего дня.

Напэўна, многія чытачы палескіх аповесцяў таксама былі зачараваныя вобразам Ядвісі, супярэчлівай, гордай і мілай дзяўчыны. Гэты вобраз закрануў і сэрца нашага вядомага паэта Уладзіміра Карызны, бо з-пад яго пярэ зьявіўся цудоўны верш “Ядвіся”.

У жаночых вобразах твораў Коласа – Ядвісі, Ганны з “Сымона-музыкі”, Галі і Насыці з паэмы “На шляхах волі”, Марыны з “Рыбаковай хаты” і іншых адлюстроўваюцца адносіны аўтара да жанчын наогул, як да нечага высокага, сьветлага, сьвятога. Гэта праглядаецца і ў шматлікіх пісьмах і да знаёмых, і да тых, кім захапляўся.

У гады педагагічнай дзейнасці ён захапіўся студэнткай Наталкай Туравец, але ёй аб гэтым ні слова не сказаў, але ж напісаў праз трыццаць гадоў: “...Я любіў Вас вельмі моцна, шчыра, без усякіх замахаў на Вашу жаноцкасьць – адным словам, было платанічнае каханьне... Цалую Вас, мой дарагі жаночы вобраз, які не адзін раз сьніўся мне. Даруйце за ўсё, а Наталку Туравец любіў я, Якуб Колас”.

Звычайна захапленне, ці закаханасьць да жанчыны, ці да яе вобразу, суправаджалася напісаньнем вершаў. Так, шаснаццаць вершаў прысьвечана другой Наталлі – Чэкалінскай, сям’я якой жыла паблізу ад нашае хаты, а ў 1932 годзе сем’я летавалі каля Воўкавіч. Вершы былі ўпісаныя рукою аўтара ў альбом, які Чэкалінская захавала, пранесла праз кашмар канцлагеру, у які трапіла ў часы нямецкай акупацыі.

Вершы, прысьвечаныя сваёй будучай жонцы, не захаваліся. Маці ж расказвала дзяўчатам, як яна пазнаёмілася з мужам. Заняткі па ўдасканаленьню педагагічнай работы праводзіліся здаўна. На адным з такіх заняткаў яны сустрэліся. Адсядзеўшы тры гады, Кастусь Міцкевіч пасьля доўгага часу беспрацоўя атрымаў дазвол і заняўся педагагічнай работай. У яго былі напрацоўкі па педагогіцы, і ён выкладаў іх настаўнікам. У часе заняткаў угледзеў маладую сімпатычную дзяўчыну і ня зводзіў з яе вачэй. Яна зірне на яго – а ён глядзіць. Яна сарамліва апусьціць вочы, пачырванее, і зноў зірне, а ён не адрывае ад яе вачэй... А пасьля заняткаў падышоў, пазнаёміўся, правёў да хаты. Пасьля часта сустракаліся, ён яе далікатна даводзіў да дому і – ні слова. І гэтак – каля году, відаць, у настаўніка не хапала рашучасьці раскрыць свае пачуцьці словамі. І маладая настаўніца, якой спадабаўся старэйшы за яе на дзевяць гадоў мужчына, узяла ініцыятыву ў свае рукі і прапанавала: Костусь, а можа, мы пажэнімся? Прапанова з удзячнасьцю была прынятая. Праз нейкі час пасьля шлюбу маладая знайшла запісную кніжачку мужа з вершамі, поўнымі каханьня.

– Што гэта? – досыць строга запытала яна. А той стаў апраўдвацца:

– Гэта ж я табе прысьвячаў!

– Я зразумела, што мне. Але чаму тут пасьля шлюбу нічога не дабавілася? – пераводзячы ў жартаўлівы тон, запытала яна.

На жаль, гэтая запісная кніжка згубілася ў часы першага бежанства. Пазьней маці быў прысьвечаны шэраг цудоўных вершаў.

Канешне, маці ведала пра захапленні мужа, бо ён сам па прастаце душэўнай дзяліўся з ёй, як з верным другам. Яна перажывала, як, напэўна, і кожная жанчына, якая любіць свайго мужа. Але ніколі гэта горкае пачуцьцё не вылівалася папрокамі ў нашай прысутнасці. Яна ведала, што творчай асобе патрэбна пэўная “энергія актывацыі” для падтрымкі творчага ўздыму, настрою. І ніколі не пераносіла свае пачуцьці на “саперніцу”. Дачку Чэкалінскай – Ірму – яна запрасіла на адпачынак на пару тыдняў у Падбярэжжа, дзе мы летавалі ў 1936 годзе. Сустракалася са Сьвятланай Сомавай, паэтэсай, перакладчыцай Коласавых вершаў, заходзіла да яе.

Шэраг вершаў Колас прысьвяціў Сьвятлане, з якой пазнаёміўся ў Ташкенце. Прыгожая, абаяльная маці двух хлопчыкаў ведала аб захапленні Коласа, але ўзаемных пачуцьцяў у яе не было. Бацька часта заходзіў у Саюз пісьменьнікаў Узьбекістану сустрацца з калегамі, атрымаць карэспандэнцыю, выпіць кухаль піва і іншы раз сустрацца са сваёй сімпатыяй – перакладчыцай С. І як жа ён перажываў, калі аднойчы застаў С. на каленях Барыса Лаўранёва! Але ён дараваў ёй “здаду”, з нецярплівасьцю чакаў ад яе лістоў, калі тая была ў камандзіроўцы, аб чым часта запісаў у сваім дзёньніку. Як сьведчаць гэтыя запісы, у бацькі былі размовы з жонкаю на гэту далікатную тэму. Але ж якую трэба было мець вытрымку – вытрымку сьвятой жанчыны – каб дараваць мужу захап-

леньне другой і ня трукіць яго душу папрокамі. Калі ж маці захварэла на запаленне лёгкіх, у дзёньніку быў зроблены такі запіс: “Мая Маруся занемагла... Божа мой... Няўжо не прывязу яе дамоў у Беларусь... Ніколі такой цяжкай хваробы ў яе не было. Прычына... Ну, што казаць? Можа, нават і я прычына. Мая бедная Маруся! Як блізка да сэрца яна ўсё прымае. Ня ведае, што больш дарагога чалавека за яе ў мяне нікога на сьвеце няма”. Душэўная прастата, чэснасьць, ці, як некаторыя лічаць, дурнота – апавядаць пра свае захапленыя блізкаму чалавеку, зьяўляецца характэрнай рысай для часткі людзей і, напэўна, знаходзіцца на генетычным узроўні, перадаецца нашчадкамі. Бо і я, абдымаючы сваю маладую жонку, спавядаўся ёй аб сваёй ранейшай хваробе – азіяцкім вірусе каханьня да аднакласьніцы. Толькі мне гэта споведзь прыпаміналася на працягу шасьці дзясяткаў гадоў...

Бадай нідзе не раскрываецца душа чалавека так, як у дзёньніках, пісьмах, не прызначаных для друкаваньня, – проста, бясхітрасна, ад чыстага сэрца. Эпістальярная спадчына Якуба Коласа вельмі багатая – больш за тысячу лістоў і паштовак вядома. А колькі іх засталася ў адрасатаў! Шмат лістоў і вершаваных прысьвячэньняў было адрасавана Былінцы, як ён называў Алесью Кетлер, бухгалтарку адной з рэдакцыяў газэтаў. Па сутнасьці, у гэтых лістах занатоўваліся розныя падзеі, нават сны – як споведзь адзінокага чалавека. Страціўшы лепшага друга – жонку, ён павінен быў каму-небудзь выказаць свае перажываньні, пачуцьці. Гэта адвечная праблема адзіноты, якая вылівалася і ў пісьмах, і ў вершах:

Мінуў яшчэ адзін мой год,
 Год самы цяжкі, самы горкі,
 Ня так мне сьвецяць месяц, зоркі,
 Бо я адзін цягну паход.
 Мой лепшы друг згас у пуці.
 Глядзець на рэчы можна розна.
 Другога ж друга шукаць позна
 І друга мне ўжо не знайсьці.
 З.ХІ.45 г.

І нават у адчуваньні адзіноты Коласа не пакідае гумар, аб чым сьведчаць эпіграмістычныя вершы. Адзін з іх – “Маім каханым”:

Я чалавек ня без загану,
 І вы з мяне пасьмеяцеся:
 У сэрцы я нашу Сьвятлану,
 А поўніць мысьлі мне Алесья.

Спачуваючы яго перажываньням, Алесья далёка не бескарысьліва адносілася да паэта. Аднойчы яна прыйшла за “данінаю”, як трапна сказала братава Зарына, ды так, каб госьця пачула. Бацька ж падрыхтаваў абяцаныя грошы, а куды іх паклаў – забыўся. Страшэнна зьбянтэжаны, нідзе ня мог іх знайсьці. Ці ня ўзяў хто? Але ж дома былі толькі свае. Пайшоў на пошукі і я. На падаконьніку за фіранкаю за бацькавым ложкам былі тыя грошы. У бацькі адлягло ад сэрца. Другі раз яна прыйшла па грошы на кратавае футра. Нявесткі чулі, як яна казалася: “Мала! Мала! Мала!” Канешне, яна атрымала колькі было трэба, але бацька грашыма не раскідваўся. Магчыма, таму яна прыляпіла яму мянушку ці што – Жадаба. Ён не пакрыўдзіўся і іншы раз падпісваўся гэтай мянушкай.

Падарункі, грашовая падтрымка – а яна даставалася многім блізім і незнаёмым – гэта адна справа. Але калі яго сімпатыя набралася нахабства і стала падбукторваць старога перабрацца ў яе кватэру, у яе сям’ю, дзе яна будзе даг-

лядаць адзінокага чалавека – гэта зусім другое. Мы ж з братам і з жонкамі кожны дзень ня толькі разам сьнедалі, абедалі і г.д., але і па вечарах заходзілі перакінуцца навінамі, расказаць аб сваіх турботах, разьвесяліць пачутым анекдотам.

Даніла страшэнна абурьўся і жорстка адбіў гэтую атаку. Бацька і сам разумеў недарэчнасьць прапановы і што ёй патрэбен ня ён, а яго грошы. Мне ж ён сам казаў, што акрамя маёй маці ў яго жанчын не было.

Прыгажосьць і абаяльнасьць жанчыны ён узносіў да нябёс. Можна таму ў яго творах адмоўных жаночых вобразаў і не было. Лепшым літаратурным вобразам жанчыны ён лічыў Дыяну Вернон.

Працяг будзе

